

Marek Konopka

Bohdan Rymaszewski (1935–2016)

23 listopada 2016 r. zmarł w Warszawie Bohdan Rymaszewski, konserwator zabytków, muzealnik, Generalny Konserwator Zabytków w latach 70.–80., wieloletni prezes Stowarzyszenia Konserwatorów Zabytków, nauczyciel akademicki, jeden z najwybitniejszych przedstawicieli polskiego konserwatorstwa i ochrony zabytków w drugiej połowie XX w. Urodził się 2 czerwca 1935 r. w Wilnie, w rodzinie lekarzy. Ojciec, kapitan rezerwy, zamordowany został w Charkowie przez NKWD. Rodzina po wojnie zamieszkała w Inowrocławiu, gdzie Bohdan Rymaszewski zdał maturę w 1953 r. Studia w zakresie zabytkoznawstwa i konserwatorstwa ukończył na Wydziale Sztuk Pięknych Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu. Był uczniem profesorów wileńskich – Jerzego Remera (generalnego konserwatora zabytków w II RP), Stefana Narębskiego – architekta, Leonarda Torwirta, wybitnego konserwatora malarstwa. Magisterium uzyskał w 1957 r. przedstawiając pracę, której promotorem był prof. J. Remer, na temat zagadnień zabytkoznawczych i konserwatorskich w twórczości Stanisława Wyspiańskiego. Objął wówczas stanowisko miejskiego konserwatora zabytków w Toruniu.

Opinia i wsparcie toruńskiego ośrodka konserwatorskiego UMK, świetne wykształcenie, zdolności organizacyjne, a przede wszystkim umiejętność współpracy z różnymi środowiskami sprawiły, że Bohdan Rymaszewski w ciągu dekady potrafił odmienić sytuację w niezniszczonym wprawdzie w czasie wojny, ale zaniedbanym mieście, wyróżniającym się szczególnie liczbą autentycznych zabytków. Przeprowadzone zostały badania zamku krzyżackiego, którego relikty od połowy XV w. przykrywała warstwa ziemi. Przebadany, zakonserwowany i urządzony zamek stał się miejscem ekspozycji *in situ* detali architektonicznych i pierwszego

wówczas w kraju audiowizualnego pokazu typu „światło i dźwięk”. Spektakl ten stał się jedną z atrakcji turystycznych Torunia. Podjęto też prace budowlano-konserwatorskie w ratuszu, w którym znalazło swoje miejsce muzeum okręgowe. Prace konserwatorskie w tzw.

Arsenale stworzyły miejsce dla siedziby Muzeum Etnograficznego. Rymaszewski zwrócił uwagę opinii społecznej na wyjątkowo zachowany na Starym Mieście zespół dawnych domów mieszczańskich, w tym cenne relikty gotyckiej, renesansowej i barokowej substancji, zagrożone ze względu na zły stan techniczny i niewłaściwy sposób użytkowania. Wymagały one wieloletnich prac konserwatorskich zmierzających do wyeksponowania i utrwalenia walorów zabytkowych. Dlatego w 1963 r., z inicjatywy konserwatora miejskiego, zorganizowano sesję naukową „Zabytkowe kamienice mieszczańskie i ich adaptacja do współczesnych potrzeb” z udziałem czołowych przedstawicieli krajowego środowiska konserwatorskiego i wybitnych specjalistów z Danii, Holandii, Czechosłowacji i Niemiec. Konferencja została oceniona bardzo wysoko przez prowadzącego obrady prof. Jana Zachwatowicza. Po raz pierwszy dom mieszczański ukazano jako dzieło architektury o wielkich wartościach zabytkowych, wymagających szczególnych działań konserwatorskich.

Osiągnięcia miejskiego konserwatora zwróciły uwagę i niespełna trzydziestoletni Bohdan Rymaszewski został członkiem polskiej delegacji na Międzynarodowy Kongres Architektów i Konserwatorów w Wenecji, w 1964 r., na którym przyjęto „Kartę Wenecką”, a w następnym roku uczestniczył w Warszawie i Krakowie w kongresie założycielskim ICOMOS. W 1966 r. otrzymał dwumiesięczne stypendium naukowe w holenderskim Instytucie Ochrony Zabytków w Hadze. Program

konserwacji Starego Miasta w Toruniu stał się dzięki staraniom Rymaszewskiego częścią oficjalnego planu rozwoju miasta, co pozwoliło pozyskiwać środki na odnowę kamienic przez wiele lat i w rezultacie uzyskać poziom ich ochrony pozwalający wystąpić o wpisanie Torunia na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO, co nastąpiło po 30 latach w 1997 r. Praca miejskiego konserwatora została doceniona w 1968 r. Nagrodą miasta Torunia i przyznawanym przez mieszkańców tytułem „Toruńczyka Roku”.

Kolejne lata działalności Rymaszewskiego w Toruniu wiązały się głównie z przygotowaniem miasta do uroczystości Międzynarodowego Roku Kopernikowskiego planowanych w 1973 r. z okazji pięćsetnej rocznicy urodzin astronoma. Inauguracja uroczystości krajowych Międzynarodowego Roku Kopernikowskiego i towarzyszących im imprez naukowych – Nadzwyczajnego Kongresu Międzynarodowej Unii Astronomicznej oraz Kongresu Międzynarodowej Unii Historii i Filozofii Nauki – miała się odbyć w mieście rodzinnym Kopernika. Program przewidywał wielką wystawę poświęconą sztuce i kulturze Europy Środkowej w czasach astronoma. Jako że w tym czasie na emeryturę odszedł dyrektor Muzeum Okręgowego prof. Jerzy Remer, jego następcą w kwietniu 1971 r. został Bohdan Rymaszewski. Zbudował on ambitny program imprez muzealnych związanych z rocznicą. Na wystawę międzynarodową udało się pozyskać kilkaset wysokiej klasy eksponatów z ośmiu krajów europejskich, a także z kilku zbiorów polskich. Trudnym zadaniem była realizacja wystawy ukazującej późnośredniowieczny Toruń. Rymaszewskiego cechowała zawsze otwartość na nowe idee i udało się, w oficynie rodzinnego domu astronoma, wykonać makietę średniowiecznego miasta ożywioną światłem i komentarzem, co było niewątpliwie pionierskim rozwiązaniem w muzealnictwie polskim. Pokaz ten przetrwał pół wieku i stanowi jedną z atrakcji turystycznych Torunia.

Wyniki działalności Rymaszewskiego zwróciły uwagę czołowych przedstawicieli środowiska konserwatorskiego, którzy poparli jego kandydaturę na stanowisko dyrektora Zarządu Muzeów i Ochrony Zabytków (ZMiOZ) w Ministerstwie Kultury i Sztuki w Warszawie. W sierpniu 1972 r. zastąpił on na tym stanowisku Mieczysława Ptaśnika. W tymże roku obronił pracę doktorską „Problematyka konserwatorska średniowiecznych miast w Polsce”, przygotowaną na Wydziale Historycznym Uniwersytetu Warszawskiego, pod kierunkiem prof. S. Lorentza, recenzowaną przez J. Zachwatowicza i S. Herbsta. Problematyka rozprawy wiązała się bezpośrednio z doświadczeniami pracy autora w Toruniu i sygnalizowała jego szczególne zainteresowanie ochroną zabytkowych miast.

Stanowisko, które objął Bohdan Rymaszewski, otworzyło nowy, całkiem odmienny rozdział w jego życiu zawodowym. Przez kilkanaście lat podejmował pilne i ważne zadania z zakresu konserwacji i restauracji zabytków w mieście, w którym funkcjonowało uniwersyteckie środowisko naukowe związane z problematyką

ochrony zabytków. Zgoła innego rodzaju problemy musiał rozwiązywać najwyższy rangą urzędnik administracji państwa, nie będący funkcjonariuszem partii, której wpływ na decyzje w sferze kultury był decydujący i w najistotniejszych kwestiach wymagał uwzględnienia doktryny politycznej. Dekada lat 70. otworzyła jednak nowy etap wraz z objęciem funkcji pierwszego sekretarza KC PZPR przez Edwarda Gierka. W ochronie zabytków następowały zmiany związane z próbą pozyskania opinii publicznej przez akceptację wartości dziedzictwa kulturowego społeczeństwa, uznawanych dotąd za symbol negatywnie ocenianej tradycji. Spektakularnym przykładem (choć nie jedynym) była decyzja o odbudowie Zamku Królewskiego w Warszawie, a więc realizacji uchwały Sejmu z 1949 r. Pojawiły się możliwości wykorzystania „nowej” polityki dla ochrony zabytków zarówno w zakresie organizacji służb konserwatorskich, jak i podjęcia działań ratowania historycznych miast, których degradacja stawała się coraz bardziej widoczna. Praca w „centrali” była jednak daleka od stabilizacji i możliwości realizacji przemyślaných zmian. W ciągu kolejnych 10 lat Bohdan Rymaszewski zajmował aż pięć stanowisk w strukturze Ministerstwa Kultury i Sztuki, w funkcjonujących w jego ramach jednostkach departamentalnych, w zakresie których była ochrona zabytków i muzealnictwo, czego podstawą prawną od 1962 r. stała się ustawa o ochronie dóbr kultury i o muzeach. Po niespełna 1,5 roku od objęcia stanowiska przez Rymaszewskiego przywrócono stanowisko generalnego konserwatora zabytków (piastowane do 1957 r. przez Jana Zachwatowicza), którym został prof. Alfred Majewski. Z podziału ZMiOZ utworzono podległe mu dwie jednostki organizacyjne: Zarząd Ochrony Zabytków i Zarząd Muzeów. Dyrektorem pierwszej został architekt – Jacek Cydzik, drugiej – Bohdan Rymaszewski. Półtora roku później, w 1974 r., ze stanowiska odszedł Majewski i Rymaszewski objął po nim stanowisko generalnego konserwatora zabytków, łącząc jednak z tym funkcję dyrektora ponownie scalonego Zarządu Muzeów i Ochrony Zabytków. Odbudowa Zamku Królewskiego była centralnym zadaniem (nad realizacją którego czuwał Jacek Cydzik). W 1975 stanowiska dyrektorskie zastępców zachowali Jacek Cydzik i Krzysztof Pawłowski, a także wicedyrektor ds. muzeów Franciszek Midura.

Okres trzech lat 1974–1977, w czasie których Bohdan Rymaszewski był generalnym konserwatorem zabytków, miał bardzo istotne znaczenie dla sytuacji w ochronie zabytków w Polsce. Uległ zmianom dotychczasowy administracyjny podział kraju i należało zorganizować na nowo służbę konserwatorską po utworzeniu 49 województw, w których w większości nie było ani przygotowanych do zawodu pracowników, ani bazy organizacyjno-technicznej. Stwarzało to jednak nowe możliwości docierania służb konserwatorskich do zabytków odległych od siedzib wojewódzkich. Mimo powrotu w latach 90. do koncepcji kilkunastu województw sieć służb konserwatorskich sprzed 20 lat udało się zachować w postaci delegatur.

W połowie lat siedemdziesiątych Bohdan Rymaszewski był współautorem dwóch raportów: „O stanie muzealnictwa” i „O stanie ochrony zabytków” (1975). Za jego kadencji dyrektorem Ośrodka Dokumentacji Zabytków w Warszawie został architekt-urbanista prof. Wojciech Kalinowski i rozpoczął się proces zmian tej instytucji jako przyszłego instytutu specjalistycznego w dziedzinie ochrony zabytków. Wprowadzenie nowej karty ewidencyjnej zainauguowało prace nad spisem architektury i budownictwa, podjęto prace nad ewidencją cmentarzy zabytkowych i, z inicjatywy Rymaszewskiego, powstał dział archeologii w ODZ realizujący ewidencję stanowisk archeologicznych. Przełomowym dla doktryny konserwatorskiej stało się inne niż dotychczas rozumienie zabytku i upowszechnienie pojęcia krajobrazu kulturowego podkreślającego znaczenie historycznych wartości dóbr kultury, a co za tym idzie, zakresu ochrony obejmującego miasta z ich zabudową z drugiej połowy XIX w. i z międzywojnia. W 1975 r. obchodzony był w Europie rok architektury i w rezultacie przyjęcia Konwencji w sprawie ochrony światowego dziedzictwa kulturalnego i naturalnego z 1972 r. rozpoczął działalność Komitet Dziedzictwa Światowego. Krzysztof Pawłowski, zastępca Rymaszewskiego odegrał ogromną rolę w kontynuacji współpracy z międzynarodowymi organizacjami ochrony zabytków, zainicjowanej w okresie kongresu założycielskiego ICOMOS, i we wprowadzeniu, pod koniec lat 70., pierwszych polskich zabytków na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO. Po raz czwarty zmienił się warsztat pracy Bohdana Rymaszewskiego, gdy generalnym konserwatorem zabytków (w randze wiceministra kultury) został prof. Wiktor Zin (1978–1981). Pozostał na stanowisku dyrektora ZMiOZ. Wówczas po raz pierwszy zadania związane z narastającymi potrzebami rewitalizacji zabytkowych miast i dzielnic znalazły się w centrum działań służb konserwatorskich. Udało się pozyskać środki na znaczące prace konserwatorskie i rewitalizacyjne Zamościa i powołany został międzyresortowy Zespół Ekspertów zajmujący się współpracą z resortem budownictwa w kwestii rewitalizacji miast.

W ocenie służb konserwatorskich istotną przyczyną problemów w ochronie zabytków były wady ustawy z 1962 r., m.in. brak wielu zarządzeń wykonawczych, brak przepisów chroniących dzielnice miast powstałe na przełomie XIX i XX w. i brak gwarancji, że generalny konserwator zabytków jest fachowcem w randze wiceministra. W piątym okresie pracy w Ministerstwie Kultury i Sztuki, od 1981 r., Bohdan Rymaszewski ponownie uzyskał tytuł generalnego konserwatora zabytków, pozostając jednak w hierarchii urzędowej na stanowisku dyrektora ZMiOZ (de facto departamentu). Zyskał też polityczne wsparcie od ówczesnego ministra (i wicepremiera) Józefa Tejchmy i zaczął prace nad projektem daleko idącej nowelizacji ustawy zgodnie z propozycjami środowiska konserwatorskiego. Na tym tle konflikt z ministrem Kazimierzem Żygulskim (mianowanym po ogłoszeniu stanu wojennego) był m.in. powodem jego odejścia z Ministerstwa Kultury i Sztuki w 1983 r.

W tym czasie wznowiło działalność Stowarzyszenie Konserwatorów Zabytków, powołane w 1981 r. tuż przed ogłoszeniem stanu wojennego. Bohdan Rymaszewski w momencie zjazdu założycielskiego był dyrektorem ZMiOZ i zgłosił wówczas postulat, aby na stanowisko prezesa nie kandydowali dyrektorzy instytucji konserwatorskich (jako pracodawcy). Po odejściu z Ministerstwa Kultury i Sztuki mógł zgłosić swój akces na zjeździe wyborczym w Zaborowie i został wybrany prezesem. Pełnił tę funkcję przez 7 lat. Za jego prezesury powstawały regionalne oddziały SKZ, logo stowarzyszenia i znaczek identyfikacyjny, periodyk „Wiadomości Konserwatorskie” i organizowane były szkolenia, cieszące się dużym zainteresowaniem pracowników służb konserwatorskich. Stowarzyszenie aktywnie interweniowało wobec kilku prób reorganizacji administracji, w rezultacie których wojewódzcy konserwatorzy zabytków nie pełnili funkcji dyrektorów wydziałów, przez co tracili uprawnienia organów administracji do wydawania decyzji o wpisie do rejestru zabytków.

W 1984 r. Bohdan Rymaszewski został sekretarzem generalnym Rady Ochrony Pomników Walk i Męczeństwa. Pełnił tę funkcję do 1990 r., angażując się aktywnie w sprawy ochrony miejsc pamięci, szczególnie dotyczące obozów zagłady. Jego wsparcie dla Muzeum w Auschwitz znalazło kontynuację, gdy w latach 2000–2006 został członkiem Międzynarodowej Rady Państwowego Muzeum Auschwitz-Birkenau, pełniąc jednocześnie funkcję jej generalnego sekretarza i przewodniczącego Komisji Konserwatorskiej. Efektem tego zaangażowania stała się napisana przez niego monografia dotycząca problemów konserwatorskich obozu zagłady Auschwitz-Birkenau „Pamiętać będą pokolenia”. Był także jednym z najaktywniejszych członków Polskiego Komitetu Narodowego Międzynarodowej Rady Muzeów (ICOM).

Nowe miejsce pracy dawało możliwości pracy naukowej. Opublikowana wówczas książka „O przetrwanie dawnych miast”, wyróżniona została w 1985 r. Nagrodą I Stopnia Wydziału IV Polskiej Akademii Nauk. Praca naukowa pozwoliła mu w 1989 r. uzyskać habilitację na Wydziale Historycznym Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu, na podstawie dotychczasowego dorobku oraz rozprawy pod tytułem „Geneza, uwarunkowania i mechanizmy ochrony zabytków w Polsce” (opublikowana w 1988 r. w Białymstoku w serii „Zeszyty Naukowe”, nr 4).

Zmiana dokonująca się w 1989 r. w Polsce przyniosła nowe ramy działań konserwatorskich w postaci Państwowej Służby Ochrony Zabytków, zapewniając niezależną pozycję i decydującą rolę generalnemu konserwatorowi zabytków, oraz odrębność służby konserwatorskiej. Realizowała więc w znacznym stopniu postulaty, o które przez wiele lat zabiegał Bohdan Rymaszewski. Nie biorąc czynnego udziału w tym procesie zachowywał dystans do nowej formuły, ulegającej zresztą modyfikacjom aż do 2003 r., gdy Sejm przyjął nową ustawę. Nie był też zwolennikiem oddzielenia ochrony zabytków od muzeów, gdyż w swoim życiu zawodowym zawsze brał

udział we wspólnym działaniu obu tych instytucji dla ochrony dziedzictwa kulturowego.

W latach 1990–1992 Rymaszewski pełnił funkcję dyrektora Zespołu Ekspertów Międzyresortowej Komisji ds. Rewaloryzacji Miast i Zespołów Staromiejskich i kontynuował pracę naukową uwieńczoną publikacją 130 pozycji i 14 książek z zakresu ochrony zabytków. W latach 1996–1997 Bohdan Rymaszewski pracował na stanowisku dyrektora Instytutu Kultury Polskiej w Berlinie.

W 1999 r. otrzymał tytułu profesora. W następnych latach pracował na wielu wyższych uczelniach kształcących konserwatorów, architektów, urbanistów i inżynierów budownictwa. Wymienić należy Akademię Sztuk Pięknych oraz Uniwersytet w Warszawie, Wydział Sztuk Pięknych UMK w Toruniu, Wydziały Architektury Politechnik w Warszawie, Krakowie i Białymstoku. Od roku 2003 zatrudniony był na stanowisku kierownika Katedry Ochrony Budowli Zabytkowych Politechniki Świętokrzyskiej w Kielcach.

Bohdan Rymaszewski był człowiekiem wielkich zasług dla ochrony zabytków i można go niewątpliwie zaliczyć do najwybitniejszych przedstawicieli tych wszystkich, dla których ochrona dziedzictwa kulturowego i wierność dla tradycji stała się punktem docelo-

wym życia. Był przy tym wyróżniającą się osobowością, człowiekiem wielkiej szlachetności, prawdziwie społecznym, a więc – zgodnie z definicją Tadeusza Kotarbińskiego – godnym pełnego zaufania.

Jego działalność zawodowa, jak i społeczna przyniosła mu powszechne uznanie, czego wyrazem stały się liczne odznaczenia i honorowe wyróżnienia, w tym Medal Komisji Edukacji Narodowej, Medal UMK „Za zasługi dla rozwoju uczelni”, Medale brązowy i srebrny „Za Zasługi dla Obronności Kraju”, złotą odznakę „Zasłużony Kulturze Gloria Artis”, Złoty Krzyż Zasługi, Krzyże Oficerski i Komandorski Orderu Polonia Restituta, członkostwo honorowe Polskiego Komitetu Narodowego ICOMOS oraz „Nagrodę im. Profesora Jana Zachwatowicza” przyznawaną najbardziej zasłużonym konserwatorom przez Generalnego Konserwatora Zabytków i Polski Komitet Narodowy ICOMOS. Bohdan Rymaszewski pochowany został 3 grudnia 2016 roku na cmentarzu w Celestynowie pod Warszawą.

(W opisie toruńskiego epizodu pracy Bohdana Rymaszewskiego korzystałem z uprzejmie przesłanego mi opracowania prof. Mariana Arszyńskiego, za co serdecznie dziękuję).